

## นิพนธ์ต้นฉบับ

ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรักษาโรคใช้หมากไม้ กรณีศึกษาหมอพื้นบ้าน  
กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ

Received: Oct.30,2020

Accepted: Aug.5,2021

Published: Aug. 8, 2021

# Folk Wisdom of Medicinal Plants Used for Mak-Mai Fever: A Case Study of Folk Healers in Local Ethnic Groups in Srisaket Province

พิชานันท์ เจริญทองอินทร์<sup>1</sup>, เพ็ญพัทธ์ สิมาทอง<sup>1</sup>, ศศิวิมล ผลงาม<sup>1</sup>, กนกกร ปิดทอง<sup>2</sup>

คณะแพทย์แผนไทยและแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์<sup>1</sup>

โรงพยาบาลสว่างวีระวงศ์ อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี<sup>2</sup>

Pitchanan Thiantongin<sup>1</sup>, Penpuk Simathong<sup>1</sup>, Sasivimon Phingam<sup>1</sup>, Kanokkorn Pidthong<sup>2</sup>Faculty of Thai Traditional and Alternative Medicine, Ubon Ratchathani Rajabhat University<sup>1</sup>

Sawangweerawong hospital, Sawang Wirawong District, Ubon Ratchathani Province<sup>2</sup>

## บทคัดย่อ

การศึกษาค้างนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการรักษาโรคไข้หอกไม้ ซึ่งเป็นโรคที่พบในท้องถิ่นภาคอีสาน โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก หมอพื้นบ้านทั้งหมด 9 คน ใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกต และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ การศึกษาค้างนี้รวบรวมตำรับยาได้ทั้งหมด 9 ตำรับ ประกอบด้วยสมุนไพรทั้งหมด 16 วงศ์ 22 ชนิด โดยวงศ์พืชที่พบมากที่สุด คือ FABACEAE ส่วนของพืชที่นำไปใช้มากที่สุด คือ แก่น รสของยาสมุนไพรในตำรับส่วนใหญ่จะเป็นรสเย็น ร่องลงมาจะเป็นรสขม และรสฝาด สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ซ้ำกันมากที่สุด คือ จันทน์แดง (*Dracaena lourieri* Gagnep.) วิธีการปรุงยา คือ การฝนเพื่อให้ผู้ป่วยรับประทาน เมื่อพิจารณาฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพรส่วนใหญ่มีฤทธิ์ลดไข้ เช่น รางจืด (*Thunbergia laurifolia* Lindl.) ฤทธิ์ต้านการอักเสบ เช่น ผาง (*Caesalpinia sappan* L.) และฤทธิ์ต่อต้านเชื้อมาลาเรีย เช่น ปลาไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack.) ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหมดของหมอพื้นบ้านนั้นเกิดจากการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ทั้งนี้การศึกษาค้างนี้เป็นการศึกษาค้างครั้งแรกที่ได้รวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการรักษาโรคไข้หอกไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งมีประโยชน์สำหรับแพทย์แผนไทยที่สามารถนำเอาองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการรักษาผู้ป่วยและเป็น การอนุรักษ์ภูมิปัญญาในด้านการรักษาโรคให้คงอยู่

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมอพื้นบ้าน โรคไข้หามกไม้ สมุนไพร

Corresponding author: พิชานันท์ เจริญทองอินทร์, E-mail: pla\_pitcha@hotmail.co.th

## Original article

## Abstract

*Received: Oct. 30, 2020*

*Accepted: Aug. 5, 2021*

*Published: Aug. 8, 2021*

We performed a qualitative research study with the objective of studying folk wisdom to relieve Mak-Mai fever symptoms among folk healers in the Esan region. Data were collected through in-depth semi-structured interviews and observation with 9 folk healers. We found that there were 9 herbal formulas that were commonly used. There were 16 families and 22 species of medicinal plants in these formulas. The mostly commonly selected family was FABACEAE. The mostly frequently used part of medicinal plants was heartwood. The medicines tasted cold, followed by bitter and astringent flavors. The most common medicinal plant that folk healers selected to use was *Dracaena lourieri* Gagnep. The common method of making medicine was rubbing. Considering pharmacology of medicinal plants in the formulas, most of them had antipyretic activities (e.g. *Thunbergia laurifolia* Lindl.), anti-inflammation activities (e.g. *Caesalpinia sappan* L.), and antimalarial activities (e.g. *Eurycoma longifolia* Jack). The knowledge of folk healers was transferred continuously in their family from their parents. This study was the first one that collected folk wisdom about relieving symptoms of the Mak-Mai fever among local ethnic groups in Srisaket province. These groups have cultural diversity and unique identities. The results of the study were very useful for Thai traditional medicine. The core knowledge can be applied to both prescribe medication and maintain medical folk wisdom.

**Keywords:** Folk wisdom, Folk healer, Mak-Mai Fever, Medicinal plants

**Corresponding author:** Pitchanan Thiantongin, E-mail: pla\_pitcha@hotmail.co.th

## บทนำ

ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพเป็นแบบแผน แนวคิด ความเชื่อ ความศรัทธา ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ การดูแลสุขภาพสุขภาพให้กับคนในชุมชน จนกลายเป็นวัฒนธรรมสุขภาพ ที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งบุคคลที่มีความสามารถในการส่งเสริมและดูแลสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่น ด้วยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยหรือการแพทย์พื้นบ้านนั้น เรียกว่า หมอพื้นบ้าน โดยหากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคที่การแพทย์เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น แต่บุคคลดังกล่าวนี้ยังเป็นผู้มีบทบาทที่ดูแลสุขภาพทุกข์ของผู้ป่วยทั้งกายและใจอย่างต่อเนื่อง (Kulsomboon, 2012)

ปัจจุบันการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีดังกล่าวนี้ทำให้เกิดสาเหตุของการเกิดไข้ไม่ทราบสาเหตุ (Pyrexia of Unknown origin หรือ Fever of Unknown Origin) มีความแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น เรื่องถิ่นฐานที่อยู่ วิถีชีวิต สภาพแวดล้อม งานอดิเรก และโรคประจำตัว การพิจารณาหาสาเหตุจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้านของผู้ป่วยแต่ละราย โรคไข้ไม่ทราบสาเหตุแพทย์ไม่สามารถตรวจวินิจฉัยและระบุถึงสาเหตุของโรคได้อย่างชัดเจน ซึ่งมักเป็นอาการของโรคต่าง ๆ ในระยะเริ่มแรก คือ ผู้ที่มีไข้มากกว่า 38.3 องศาเซลเซียส วัดหลายครั้งทางรักแร้โดยเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน นานอย่างน้อย 7 วัน โดยหลังจากซักประวัติการเจ็บป่วยและตรวจร่างกาย รวมทั้งมีการตรวจทางห้องปฏิบัติการเบื้องต้นแล้วไม่สามารถอธิบายสาเหตุของไข้ได้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วสาเหตุของไข้มักเกิดจากโรคติดเชื้อแต่ชนิดของโรคติดเชื้ออาจแตกต่างกันในแต่ละสถานที่และช่วงเวลา (Bureau of Epidemiology, Department of Disease Control, Ministry of Public Health, 2015 ;Ngampetch, 2009)

ไข้หามกไม่เป็นหนึ่งในโรคไข้ที่ไม่ทราบสาเหตุ พบเห็นได้ในภาคอีสาน เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวอีสานเกี่ยวเนื่องกับการทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะได้รับพิษในท้องทุ่งนา โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล หรือในช่วงที่มีผลไม้ออกมามาก ๆ หมอยาพื้นบ้าน เชื่อว่าโรคนี้อาจเกิดจากเชื้อโรคที่อยู่ในดิน หมักหมมกับซากของพืชผักผลไม้ ซึ่งฟุ้งกระจายขึ้นสู่อากาศในช่วงที่ฝนตกใหม่ ๆ หรือในช่วงที่กำลังจะหมดฝน อย่างไรก็ตามไข้หามกไม่ใช่วิถีที่ไม่พบสาเหตุแน่ชัด แต่มีอาการคล้ายกับโรคไข้รากสาดหรือไทฟอยด์ในทางแพทย์แผนปัจจุบัน ผู้ป่วยจะมีอาการผื่นคันขึ้นตามตัว นอนซม หนาวสั่น ท้องเสีย มีวิธีการรักษาโดยใช้สมุนไพร และมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้ หมอพื้นบ้านเชื่อว่า เมื่อเป็นไข้หามกไม่ห้ามรับประทานอาหารที่เป็นของแข็งและผลไม้ทุกชนิด หากรับประทานจะทำให้ตาบอด รับประทานข้าวต้มกับเกลือหรืออาหารประเภทปลา แต่ห้ามรับประทานปลาช่อน รับประทานปลาดุก ปลาหมอหรือปลาทูนา (เป็นปลาที่มีเกล็ดขนาดเล็ก) ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีหรือวางยาไม่ถูกโรคจะทำให้ตมั่งผิงใน ซึ่งสังเกตได้จากอาการของผู้ป่วยที่จะมีอาการเชื่องซึม ให้รักษาด้วยยาเย็น โดยต้องอาศัยหมอยาพื้นบ้านที่มีความชำนาญเท่านั้น (Keinhom, 2009)

ดังนั้นทางคณะผู้จัดทำวิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลในบริบทของชาวอีสาน พบว่า จังหวัดศรีสะเกษยังมีหมอพื้นบ้านที่รักษาไข้หามกไม่ดำรงอยู่ในชุมชนแต่ยังไม่มีการวิจัยที่รวบรวมภูมิปัญญา กระบวนการรักษาและตำรายาที่ใช้ในการรักษาโรคอย่างเป็นระบบ รวมทั้งจังหวัดศรีสะเกษ ถือเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเป็นเอกลักษณ์แห่งหนึ่งเนื่องจากมีกลุ่มคนจากหลากหลายชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ ได้แก่ ลาว ส่วย เขมร เยอ โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของตนเองมาช้านาน โดยเฉพาะในศาสตร์ภูมิปัญญาต่าง ๆ จึงถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงต้องการรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และตำรายาสมุนไพรรักษาโรคไข้หามกไม่ของหมอพื้นบ้านในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อเพิ่มแนวทางในการบำบัดรักษาโรคไข้หามกไม่ และเป็นการอนุรักษ์องค์ความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านให้คงอยู่ในชุมชน

และประเทศชาติสืบไป

## วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสาเหตุการเกิดโรค วิธีการวินิจฉัยโรค กระบวนการรักษาและรวบรวมตำรับยารักษาโรคไข้หามกไม้ของหมอพื้นบ้านในจังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อเปรียบเทียบสรรพคุณของสมุนไพรในตำรับตามคำบอกกล่าวของหมอพื้นบ้านกับตำราทางแพทย์แผนไทยและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร

## วิธีการดำเนินการวิจัย

### รูปแบบงานวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

### ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ หมอพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษที่รักษาโรคไข้หามกไม้ ตามการรวบรวมรายชื่อของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 9 ราย โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) มีเกณฑ์การคัดเลือกพิจารณาหมอพื้นบ้าน ดังนี้ 1) สืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษหรือองค์ความรู้จากท้องถิ่น 2) มีประสบการณ์การรักษาโรคไข้หามกไม้มานานไม่น้อยกว่า 10 ปี 3) เป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน 4) ไม่หวงวิชา 5) ทำการรักษาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และ 6) อนุญาตให้ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลในการวิจัย

### เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิจัย

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัยและได้ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) โดยในการสัมภาษณ์มี 3 ส่วน ดังนี้ 1) ข้อมูลทั่วไปของหมอพื้นบ้าน 2) กระบวนการหรือขั้นตอนในการรักษาโรคไข้หามกไม้ 3) การใช้ตำรับยาสมุนไพรในการรักษาโรคไข้หามกไม้ นอกจากนี้ผู้วิจัยทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม บันทึกภาพเคลื่อนไหวและภาพนิ่งในระหว่างการรักษาและศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร งานวิจัย ตำรา คัมภีร์ทางการแพทย์แผนไทย

### วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีการศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและในการลงพื้นที่ มีการติดต่อประสานงานกับสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อขอข้อมูลการขึ้นทะเบียนของหมอพื้นบ้าน และสำรวจบริบทเบื้องต้น ดำเนินการสัมภาษณ์ รวมทั้งสำรวจสมุนไพรร่วมกับหมอพื้นบ้านที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้านหรือจากตัวอย่างที่หมอซื้อมา จากนั้นนำข้อมูลที่ได้อภิปรายและสังเคราะห์ หาค่าความถี่ขององค์ความรู้ อภิปรายผล และสรุปผลการวิจัย

**จริยธรรมการวิจัย** ในการศึกษาครั้งนี้ โครงการวิจัยได้ผ่านการพิจารณารับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี เลขที่ใบรับรอง 013/2563 ข้อมูลทั้งหมดที่หมอพื้นบ้านได้ให้ไว้ในการทำวิจัยครั้งนี้ จะถูกนำเสนอในทางวิชาการ จึงไม่มีผลใด ๆ ต่อผู้ให้ข้อมูล

## ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของหมอฟันบ้าน หมอฟันบ้านมีทั้งหมด 9 คน ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ร้อยละ 88.89 (8 คน) เพศหญิง ร้อยละ 11.11 (1 คน) มีอายุ อยู่ในช่วง 61- 70 ปี ร้อยละ 55.56 (5 คน) รองลงมา มีอายุ 71- 80 ปี (4 คน) ร้อยละ 44.44 มีระดับการศึกษาประถมศึกษา ร้อยละ 77.78 (7 คน) มัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 11.11 (1 คน) และไม่ได้เรียนหนังสือ ร้อยละ 11.11 (1 คน) มีประสบการณ์การรักษาระหว่าง 10-30 ปี ร้อยละ 66.67 (6 คน) รองลงมา ระหว่าง 31-50 ปี ร้อยละ 33.33 (3 คน) และหมอฟันบ้านทุกคน ได้รับความรู้หรือการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากกลุ่มชาติพันธุ์ของหมอฟันบ้าน พบว่า ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ร้อยละ 55.56 (5 คน) เขมร ร้อยละ 33.33 (3 คน) และ ส่วย ร้อยละ 11.11 (1 คน)

2. การวินิจฉัยโรคไข้หามกไม้ของหมอฟันบ้าน หมอฟันบ้านทั้งหมด 9 ราย มีวิธีการวินิจฉัยโรคที่คล้ายคลึงกัน คือ เริ่มต้นซักประวัติ สอบถามอาการ ระยะเวลาที่เป็น จากนั้นตรวจอาการด้วยวิธีการสังเกต การสัมผัสเพื่อรับรู้อุณหภูมิ แล้ววินิจฉัยโรค โดยหมอฟันบ้านส่วนใหญ่ พบว่า สาเหตุของโรคไข้หามกไม้จะเกิดในช่วงเปลี่ยนฤดูกาลจากช่วงฤดูหนาวมาเป็นฤดูร้อน หรือ ฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว ซึ่งเกิดจากลมหนาวพัดพาสิ่งสกปรกตามไร่นา เช่น ดินโคลน ซากพืชผักผลไม้ที่ร่วงลงบนพื้นดิน ที่เกิดการหมักหมม และส่วนใหญ่จะเกิดกับผู้ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา ตามวิถีชีวิตของชาวอีสาน ซึ่งมีอาการไข้ตัวร้อน หนาวสั่น มือเท้าเย็น ปวดศีรษะ ซึม เบื่ออาหาร ปวดเมื่อยตามร่างกาย บางรายมีอาการท้องเสีย คลื่นไส้ อาเจียนร่วมด้วย และมีตุ่มใสขึ้นตามร่างกาย ขนาดเมล็ดข้าวโพด หมอฟันบ้านบางรายแบ่งประเภทของโรคตามลักษณะของตุ่มที่ขึ้นตามร่างกาย หากตุ่มขึ้น ลักษณะใส มีอาการแสบร้อน ไข้สูง เรียกว่า “ไข้หามกไม้ไฟ” หากตุ่มเล็ก ๆ คล้ายผด จะเรียกว่า “ไข้หามกไม้น้อย” แต่ถ้าตุ่มมีสีดำคล้ำเท่าผลลูกหว้า ผุดขึ้นดำเป็นเงา เรียกว่า “ไข้หามกไม้ใหญ่”

3. กระบวนการหรือขั้นตอนในการรักษาโรคไข้หามกไม้ของหมอฟันบ้าน เริ่มต้นทำการรักษาโดยให้ผู้ป่วยแต่งกาย ซึ่งการแต่งกายหรือการแต่งชั้น 5 (เครื่องบูชาครู ตามขนบธรรมเนียมของชาวอีสาน) จะแตกต่างกันไปตามการถ่ายทอดมาของแต่ละหมอฟันบ้าน แต่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยเทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ เงิน 12 บาท เหล้าขาว 1 ขวด หลังจากนั้นหมอฟันบ้านจะทำการจัดเตรียมยาโดยวิธีฝนยา โดยนำสมุนไพรมาฝนหรือถูกับแผ่นหิน จากนั้นนำหินไปจุ่มน้ำตัวยาที่ออกมาทับกับแผ่นหินผสมกับน้ำนั้น จะให้ผู้ป่วยดื่ม ปริมาณการดื่มขึ้นอยู่กับความรุนแรงของคนไข้ ซึ่งหมอฟันบ้านเรียกว่า “ยาซุม” โดยเชื่อว่า เป็นรูปแบบที่เรียบง่าย ไม่ยุ่งยาก ซึ่งขณะที่รับการรักษาหมอฟันบ้านจะมีข้อเคลำ (ข้อห้ามหรือสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติตามความเชื่อ ความศรัทธาของชาวอีสาน) เรื่องการรับประทานอาหาร เช่น ห้ามผู้ป่วยรับประทานปลาที่มีเงี่ยง (กระดูกแหลมของปลาบางชนิด) เช่น ปลาดุก ห้ามรับประทาน ไก่ เป็ด ปลา ร้า และห้ามรับประทานผลไม้ทุกชนิด หากผู้ป่วยมีอาการดีขึ้น ต้องทำพิธีปลงคายตามที่ได้กล่าวบนบานไว้กับครูบาอาจารย์ตั้งแต่ก่อนรักษา เมื่อปลงคายเรียบร้อยแล้ว ได้เสร็จสิ้นการรักษา นอกจากนี้หมอฟันบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ส่วยและเขมร มีการทอคาถาในระหว่างการรักษา ถือเป็นพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยเชื่อว่าการรักษาโรคไข้หามกไม้นั้น ไม่เพียงแต่เป็นการรักษาด้วยยา แต่การใช้คาถา ยังช่วยให้ผู้ที่เจ็บไข้มีพลังกายและใจเพิ่มขึ้น ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของท้องถิ่นนี้ (ทั้งนี้คาถาไม่สามารถเปิดเผยได้)

4. ตำรับยารักษาโรคไข้หามกไม้ของหมอพื้นบ้านและการเปรียบเทียบกับตำราเอกสารแพทย์แผนไทยและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา ตำรับยาที่ใช้ในการรักษาของหมอพื้นบ้าน พบว่า มีตำรับทั้งหมด 9 ตำรับ เป็นตำรับใช้ภายในทั้งหมด (รับประทานโดยการต้ม) เมื่อพิจารณาการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคไข้หามกไม้ของหมอพื้นบ้าน พบว่า มีทั้งหมด 16 วงศ์ 22 ชนิด โดยสมุนไพรส่วนใหญ่จะอยู่ในวงศ์ FABACEAE ส่วนของพืชที่นำไปใช้มากที่สุด คือ แก่น รonglongma คือ ราก นอกจากนี้ หากจำแนกสมุนไพรตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย สามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม ตามลักษณะเภสัชวัตถุ คือ 1) พืชวัตถุ เช่น ย่านาง รวงจืด จันทน์แดง 2) สัตว์วัตถุ ได้แก่ หอยกาบทะเล และ 3) ธาตุวัตถุ ได้แก่ นมผา รสของยาสมุนไพรในตำรับส่วนใหญ่จะเป็นรสเย็น รonglongmaจะเป็นรสขม และรสฝาด สรรพคุณสมุนไพรตามคำบอกเล่าของหมอพื้นบ้าน ส่วนใหญ่มีสรรพคุณแก้ไข้ แก้ร้อนใน แก้ปวดเมื่อย แก้ตุ่มไข้ แก้ท้องอืด แก้โรคเลือด และแก้เมาเบื่อ ผิดสีแดง ซึ่งตรงกับสรรพคุณเมื่อเปรียบเทียบกับตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรมไทย เช่น จันทน์แดง (*Dracaena lourieri* Gagnep.) ปลาไหลเผือก (*Eurycoma longifolia* Jack) มีสรรพคุณแก้ไข้ ส่วนสมุนไพรที่ไม่ตรงกับตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรมไทย เช่น หอยกาบทะเล ตามตำราระบุว่ามีสรรพคุณแก้โรคลำไส้ แต่ตามคำบอกเล่าของหมอพื้นบ้านระบุว่ามีสรรพคุณลดไข้ ดับพิษไข้ นนทรี (*Peltophorum pterocarpum* (DC.) Backer ex K.Heyne) ตามตำราระบุว่า แก้โรคเสมหะและโลหิต แก้ท้องร่วง ขับผายลม ส่วนหมอพื้นบ้านระบุแก้ไข้ เป็นต้น สมุนไพรที่มีการใช้ซ้ำกันของหมอพื้นบ้าน คือ จันทน์แดง และหอยกาบทะเล ส่วนเมื่อพิจารณาฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาที่เกี่ยวข้องกับอาการไข้ของสมุนไพรส่วนใหญ่มีฤทธิ์ลดไข้ เช่น รวงจืด จันทน์แดง ฤทธิ์ด้านการอักเสบ เช่น ผาง (*Caesalpinia sappan* L.) และฤทธิ์ต่อต้านเชื้อมาลาเรีย เช่น ปลาไหลเผือก รายละเอียดดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร   | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                         | ส่วนที่ใช้ | รสยา    | สรรพคุณหมอพื้นบ้าน            | สรรพคุณตามตำรา                  | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา     | อ้างอิง                 |
|---------------------------|---------------|--------------------------------------------------|------------|---------|-------------------------------|---------------------------------|------------------------|-------------------------|
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 1</b> |               |                                                  |            |         |                               |                                 |                        |                         |
| ตำรับยาที่ 1              | กำแพงเจ็ดชั้น | CELASTRACEAE<br><i>Salacia Chinensis</i> L.      | แก่น       | ฝาด     | แก้ปวดเมื่อย                  | แก้ปวดเมื่อย บำรุงโลหิต         | Antimicrobial activity | Kannaiyan et al, 2012   |
|                           | จันทน์ขาว     | RUBIACEAE<br><i>Tarenna hoensis</i> Pit.         | แก่น       | ขม      | ถอนพิษไข้ แก้ร้อนใน กระจายน้ำ | บำรุงประสาท แก้ร้อนใน กระจายน้ำ | -                      | -                       |
|                           | จันทน์แดง     | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i> Gagnep. | แก่น       | ขม      | แก้ไข้ แก้ร้อนใน ภายใต        | ดับพิษไข้ บำรุงหัวใจ บำรุงเลือด | Antipyretic activity   | Reanmongkol et al, 2003 |
|                           | หอยกาบทะเล    | -                                                | เปลือก     | จืดเย็น | ลดไข้ ดับพิษไข้               | แก้โรคลำไส้                     | -                      | -                       |

ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร    | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                            | ส่วนที่ใช้ | รส          | สรรพคุณหมอพื้นบ้าน                  | สรรพคุณตามตำรา                            | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา        | อ้างอิง                    |
|---------------------------|----------------|-----------------------------------------------------|------------|-------------|-------------------------------------|-------------------------------------------|---------------------------|----------------------------|
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 2</b> |                |                                                     |            |             |                                     |                                           |                           |                            |
| ตำรับยาที่ 2              | จันทน์         | STERCULIACEAE                                       | แก่น       | ขม          | แก้ไข้ แก้                          | บำรุงหัวใจ                                | -                         | -                          |
|                           | ชะมด           | <i>Mansonia gagei</i><br>J.R.Drumm.ex<br>Prain.     |            | หอม         | ร้อนใน<br>สุขุม                     | บำรุงกำลัง                                |                           |                            |
|                           | จันทน์แดง      | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i><br>Gagnep. | แก่น       | ขม          | แก้ไข้ แก้<br>ร้อน                  | แก้พิษไข้ บำรุง<br>หัวใจ บำรุง            | Antipyretic<br>activity   | Reanmongkol<br>et al, 2003 |
|                           | หูกวาง         | COMBRETACEAE<br><i>Terminalia catappa</i> L.        | ราก        | ฝาด         | แก้ตุ่มตาม<br>ร่างกาย               | แก้ไข้ ยาระบาย                            | -                         | -                          |
|                           | หอยกาบทะเล     | -                                                   | เปลือก     | จืด<br>เย็น | ลดไข้ ดับ<br>พิษไข้                 | แก้โรคลำไส้                               | -                         | -                          |
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 3</b> |                |                                                     |            |             |                                     |                                           |                           |                            |
| ตำรับยาที่ 3              | จันทน์ขาว      | RUBIACEAE<br><i>Tarenna hoensis</i> Pit.            | แก่น       | ขม          | ถอนพิษไข้<br>แก้ร้อนใน<br>กระหายน้ำ | บำรุงประสาท<br>แก้ร้อนใน แก้<br>กระหายน้ำ | -                         | -                          |
|                           | จันทน์         | STERCULIACEAE                                       | แก่น       | ขม          | แก้ไข้ แก้                          | แก้ไข้ บำรุง                              |                           |                            |
|                           | ชะมด           | <i>Mansonia gagei</i><br>J. R. Drumm. ex<br>Prain.  |            | หอม         | ร้อนใน<br>สุขุม                     | หัวใจ บำรุง<br>กำลัง                      |                           |                            |
|                           | จันทน์แดง      | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i><br>Gagnep. | แก่น       | ขม          | แก้ไข้ แก้<br>ร้อน                  | แก้พิษไข้ บำรุง<br>หัวใจ บำรุง            | Antipyretic<br>activity   | Reanmongkol<br>et al, 2003 |
|                           | เจตมูลเพลิงแดง | PLUMBAGINACEA<br>E<br><i>Plumbago indica</i><br>L.  | ราก        | ร้อน        | ถอนพิษไข้                           | บำรุงธาตุ บำรุง<br>โลหิต                  | Antimalari<br>al activity | Horata et al,<br>2017      |



ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร  | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                                                                    | ส่วนที่ใช้ | รสยา    | สรรพคุณหมอพื้นบ้าน             | สรรพคุณตามตำรา                  | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา                                | อ้างอิง                            |
|---------------------------|--------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|------------|---------|--------------------------------|---------------------------------|---------------------------------------------------|------------------------------------|
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 3</b> |              |                                                                                             |            |         |                                |                                 |                                                   |                                    |
| ตำรับยาที่ 3              | สิรินธรวัลลี | FABACEAE<br><i>Phanera Sirindhorniae</i><br>(K.Larsen & S.S.Larsen)<br>Mackinder & R. Clark | แก่น       | หวาน    | บำรุงเลือด                     | แก้ น้ำเหลืองเสีย ผื่นคัน       | -                                                 | -                                  |
|                           | หอยกาบทะเล   | -                                                                                           | เปลือก     | เย็น    | แก้พิษร้อน                     | แก้โรค ลำไส้                    | -                                                 | -                                  |
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 4</b> |              |                                                                                             |            |         |                                |                                 |                                                   |                                    |
| ตำรับยาที่ 4              | จิ้งจอก      | BOMBACACEAE<br><i>Bombax anceps</i> Pierre.                                                 | แก่น       | จืดเย็น | แก้ร้อนใน ระบาย น้ำ            | แก้ร้อนใน ระบาย น้ำ             | Anti-inflammatory activity                        | Namsa et al, 2009                  |
|                           | จันทน์ขาว    | RUBIACEAE<br><i>Tarenna hoaensis</i> Pit.                                                   | แก่น       | ขม      | ถอนพิษไข้ แก้ ร้อนใน ระบาย น้ำ | บำรุงประสาท แก้ร้อนใน ระบาย น้ำ | -                                                 | -                                  |
|                           | จันทน์แดง    | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i> Gagnep.                                            | แก่น       | ขม      | แก้ไข้ แก้ร้อนใน ระบาย น้ำ     | แก้พิษไข้ บำรุงหัวใจ บำรุงเลือด | Antipyretic activity                              | Reanmongkol et al, 2003            |
|                           | ฝาง          | FABACEAE<br><i>Caesalpinia sappan</i> L.                                                    | แก่น       | ขมหวาน  | บำรุงเลือด                     | บำรุงเลือด บำรุงหัวใจ           | Antioxidant, Antibacterial, and Anti-inflammatory | Nirmal & Panichayupakaranant, 2015 |



ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร   | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                                                              | ส่วนที่ใช้ | รสยา           | สรรพคุณของหมอพื้นบ้าน | สรรพคุณตามตำรา              | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา                        | อ้างอิง                                 |
|---------------------------|---------------|---------------------------------------------------------------------------------------|------------|----------------|-----------------------|-----------------------------|-------------------------------------------|-----------------------------------------|
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 4</b> |               |                                                                                       |            |                |                       |                             |                                           |                                         |
| ตำรับยาที่ 4              | ม้ากระต๊อบโรง | MORACEAE<br><i>Ficus foveolata</i> Wall.                                              | เถา        | เย็น           | แก้ปวดเมื่อย          | บำรุงกำลัง<br>แก้เลือดเสีย  | Antibacterial activity                    | Meerungruang & Panichayupakarnant, 2014 |
|                           | รางจืด        | ACANTHACEAE<br><i>Thunbergia laurifolia</i> Lindl.                                    | ราก        | จืดเย็น        | แก้ไข้<br>แก้เมาเบื่อ | แก้พิษไข้<br>ดับพิษร้อน     | Anti-inflammatory<br>Antipyretic activity | Nanna et al, 2017                       |
|                           | สิรินธรวัลลี  | FABACEAE<br><i>Phanera Sirindhorniae</i> (K.Larsen & S.S.Larsen) Mackinder & R. Clark | แก่น       | หวาน<br>เผื่อน | บำรุงเลือด            | แก้น้ำเหลืองเสีย<br>ผื่นคัน | -                                         | -                                       |
|                           | หอยกาบทะเล    | -                                                                                     | เปลือก     | เย็น           | แก้พิษร้อน            | แก้โรคลำไส้                 | -                                         | -                                       |
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 5</b> |               |                                                                                       |            |                |                       |                             |                                           |                                         |
| ตำรับยาที่ 5              | นมผา          | -                                                                                     | -          | เย็น           | แก้ไข้                | แก้ปวดแสบร้อน               | -                                         | -                                       |
|                           | ปลาไหลเผือก   | SIMAROUBACEAE<br><i>Eurycoma longifolia</i> Jack.                                     | ราก        | ขม             | แก้ไข้                | แก้ไข้ ถ่ายพิษไข้           | Antimalarial activity                     | Kuo et al, 2004                         |
|                           | ย่านาง        | MENISPERMACEAE<br><i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels                           | ราก        | เย็น           | แก้ไข้                | แก้ไข้<br>กระทุ้งพิษไข้     | Antimicrobial activity                    | Itharat et al, 2010                     |

ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร               | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                                     | ส่วนที่ใช้                                                                                 | รสยา      | สรรพคุณหมอพื้นบ้าน   | สรรพคุณตามตำรา                  | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา     | อ้างอิง                 |
|---------------------------|---------------------------|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|----------------------|---------------------------------|------------------------|-------------------------|
|                           | โสดทะนงแดง                | EUPHORBIACEAE<br><i>Trigonostemon reidiodes</i> (Kurz) Craib | ราก                                                                                        | เผ็ด ร้อน | แก้เมาเบื่อ ผิดสำแดง | ถอนพิษเสมหะแก้หืด               | -                      | -                       |
|                           | <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 6</b> |                                                              |                                                                                            |           |                      |                                 |                        |                         |
|                           | ตำรับยาที่ 6              | กรูงเขมา                                                     | MENISPERMACEAE<br><i>Cissampelos pareira</i> L. var. <i>hirsuta</i> (Buch. ex DC.) Forman. | ราก       | สุขุม แก้ไข้         | แก้ไข้ ถอนพิษ                   | -                      | -                       |
|                           | น้ำเต้า                   | CUCURBITACEAE<br><i>Lagenaria siceraria</i> (Molina) Standl. | ใบ                                                                                         | จืด เย็น  | แก้ร้อนใน            | ดับพิษ แก้ไข้ตัวร้อน            | -                      | -                       |
|                           | ย่านาง                    | MENISPERMACEAE<br><i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels  | ราก                                                                                        | จืด เย็น  | แก้ไข้               | แก้ไข้ กระทุ้งพิษไข้            | Antimicrobial activity | Itharat et al, 2010     |
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 7</b> |                           |                                                              |                                                                                            |           |                      |                                 |                        |                         |
| ตำรับยาที่ 7              | จันทน์ขาว                 | RUBIACEAE<br><i>Tarenna hoaensis</i> Pit.                    | แก่น                                                                                       | ขม        | ถอนพิษไข้            | บำรุงประสาท แก้ร้อนใน           | -                      | -                       |
|                           | จันทน์แดง                 | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i> Gagnep.             | แก่น                                                                                       | ขม        | แก้ไข้ แก้ร้อนใน     | แก้พิษไข้ บำรุงหัวใจ บำรุงเลือด | Antipyretic activity   | Reanmongkol et al, 2003 |
|                           | นมควาย                    | ANNONACEAE<br><i>Uvaria rufa</i> Blume                       | ราก                                                                                        | จืด เย็น  | แก้ไข้               | แก้ไข้กลับไข้ซ้ำ                | -                      | -                       |
|                           | หอยกาบทะเล                | -                                                            | เปลือก                                                                                     | จืด เย็น  | ดับพิษร้อนใน         | แก้โรคลำไส้                     | -                      | -                       |

ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน        | ชื่อสมุนไพร | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                                           | ส่วนที่ใช้ | รสยา                 | สรรพคุณสมุนไพรพื้นบ้าน   | สรรพคุณตามตำรา                                           | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา                                | อ้างอิง                            |
|--------------------|-------------|--------------------------------------------------------------------|------------|----------------------|--------------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|------------------------------------|
| หมอพื้นบ้านคนที่ 8 |             |                                                                    |            |                      |                          |                                                          |                                                   |                                    |
| ตำรับยาที่ 8       | จิ้ว        | BOMBACACEAE<br><i>Bombax anceps</i><br>Pierre.                     | แก่น       | จืดเย็น              | แก้ร้อนใน<br>กระหายน้ำ   | แก้ร้อนใน<br>กระหายน้ำ                                   | -                                                 | -                                  |
|                    | จันทน์แดง   | DRACAENACEAE<br><i>Dracaena lourieri</i><br>Gagnep.                | แก่น       | ขม                   | แก้ไข้<br>แก้ร้อนใน      | แก้พิษไข้<br>บำรุงหัวใจ<br>บำรุงเลือด                    | Antipyretic activity                              | Reanmongkol et al, 2003            |
|                    | เจตพังคี    | EUPHORBIACEAE<br><i>Cladogynos orientalis</i> Zipp.<br>ex Span.    | ราก        | เผ็ด<br>ขื่น<br>เย็น | แก้<br>ท้องอืด           | แก้ท้องอืด                                               | Antibacterial Effects<br>Antioxidant              | Sithisarn et al, 2015              |
|                    | นนทรี       | FABACEAE<br><i>Peltophorum pterocarpum</i> (DC.) Backer ex K.Heyne | แก่น       | ขม                   | แก้ไข้                   | แก้โรค<br>เสมหะและ<br>โลหิต แก้<br>ท้องร่วง ขับ<br>ผายลม | -                                                 | -                                  |
|                    | ฝาง         | FABACEAE<br><i>Caesalpinia sappan</i> L.                           | แก่น       | ฝาด                  | บำรุงเลือด               | บำรุงเลือด                                               | Antioxidant, Antibacterial, and Anti-inflammatory | Nirmal & Panichayupakaranant, 2015 |
|                    | ย่านาง      | MENISPERMACEAE<br><i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels.       | ราก        | จืด                  | ลดไข้<br>แก้ผิ<br>ส่ำแดง | แก้ไข้ ไข้พิษ<br>แก้ลิ้นแข็ง<br>กระด้าง                  | Antimicrobial activity                            | Itharat et al, 2010                |

ตารางที่ 1 ตำรับยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพร (ต่อ)

| หมอพื้นบ้าน               | ชื่อสมุนไพร  | ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์                                                              | ส่วนที่ใช้ | รสยา        | สรรพคุณหมอพื้นบ้าน | สรรพคุณตามตำรา                    | ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา                                   | อ้างอิง             |
|---------------------------|--------------|---------------------------------------------------------------------------------------|------------|-------------|--------------------|-----------------------------------|------------------------------------------------------|---------------------|
| <b>หมอพื้นบ้านคนที่ 9</b> |              |                                                                                       |            |             |                    |                                   |                                                      |                     |
| ตำรับยาที่ 9              | โดไม่รู้ล้ม  | ASTERACEAE<br><i>Elephantopus scaber</i> var. <i>scaber</i> L.                        | ราก        | จืด กร่อย   | แก้ไข้ บำรุงกำลัง  | แก้ไข้ แก้ไอ แก้จุกเสียด          | Antimicrobial activity<br>Anti-inflammatory activity | Mandal et al, 2018  |
|                           | ปลาไหลเผือก  | SIMAROUBACEAE<br><i>Eurycoma longifolia</i> Jack.                                     | ราก        | ขม          | แก้ไข้             | แก้ไข้ แก้ลม แก้วณโรค ถ่ายพิษไข้  | Antimalarial activity                                | Kuo et al, 2004     |
|                           | ย่านาง       | MENISPERMACEAE<br><i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels.                          | ราก        | จืด         | แก้ไข้             | แก้ไข้ ไข้พิษ แก้ลิ้นแข็ง กระด้าง | Antimicrobial activity                               | Itharat et al, 2010 |
|                           | สิรินธรวัลดี | FABACEAE<br><i>Phanera sirindhorniae</i> (K.Larsen & S.S.Larsen) Mackinder & R. Clark | แก่น       | หวาน เฝื่อน | บำรุงเลือด         | แก้น้ำเหลืองเสีย ผื่นคัน          | -                                                    | -                   |

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาการวิเคราะห์โครงสร้างยาไทยตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย พบว่า ตำรายาหลักส่วนใหญ่ของตำรับยาหมอพื้นบ้านมีความสอดคล้องกับตำรายาหลักของตำรับยาแก้ไข้ในบัญชียาหลักแห่งชาติ เช่น ตำรับยาเขียวหอม ตำรับยาจันทน์ลีลา ซึ่งผู้วิจัยสามารถเปรียบเทียบได้เพียงตำรายาหลักในตำรับเท่านั้น แต่ขาดการเปรียบเทียบน้ำหนักหรือสัดส่วนในตำรับ เนื่องจากการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน เป็นวิธีการฝนสมุนไพรตามความชำนาญ ไม่พบการคำนวณหรือการบอกลำดับของสัดส่วนในตำรับยา และเป็นการระบุสัดส่วนตัวยาที่เสมอภาคหรือเท่ากัน รายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การวิเคราะห์ตัวยาหลักของตำรับยาหมอพื้นบ้านกับตำรับยาในบัญชียาหลักแห่งชาติ (National Drug Information, 2020)

| ตำรับยาหมอพื้นบ้าน | ตัวยาสมุนไพรหลักในตำรับ        | ตำรับยาแก้ไขในบัญชียาหลักแห่งชาติ | ตัวยาสมุนไพรหลักในตำรับ           |
|--------------------|--------------------------------|-----------------------------------|-----------------------------------|
| ตำรับที่ 1         | จันทน์แดง จันทน์ขาว            | ยาเขียวหอม                        | จันทน์แดง จันทน์ขาว               |
| ตำรับที่ 2         | จันทน์ชะมด จันทน์แดง           | ยาจันทน์ลีลา                      | จันทน์แดง จันทน์ขาว ปลาไหลเผือก   |
| ตำรับที่ 3         | จันทน์ขาว จันทน์ชะมด จันทน์แดง | ยาประสะจันทน์แดง                  | จันทน์แดง ฝรั่ง                   |
| ตำรับที่ 4         | จันทน์ขาว จันทน์แดง ฝรั่ง      |                                   |                                   |
| ตำรับที่ 5         | ปลาไหลเผือก ย่านาง             | ยาประสะเปราะใหญ่                  | หัวเปราะหอม จันทน์แดง             |
| ตำรับที่ 6         | ย่านาง กรูงเขมา                |                                   |                                   |
| ตำรับที่ 7         | จันทน์ขาว จันทน์แดง            | ยามหานิลแห่งทอง                   | จันทน์แดง จันทน์เทศ               |
| ตำรับที่ 8         | จันทน์แดง ฝรั่ง ย่านาง         | ยาห้าราก                          | รากย่านาง รากคนทา รากมะเดื่อชุมพร |
| ตำรับที่ 9         | ปลาไหลเผือก ย่านาง             |                                   | รากชิงชี รากไม้เท้ายายม่อม        |

### อภิปรายผลการทดลอง

การศึกษาข้อมูลทั่วไปของหมอพื้นบ้าน พบว่า หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีสถานภาพสมรส ส่วนใหญ่มีอายุ 61-70 ปี มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาและประกอบอาชีพเกษตรกรเนื่องจากอาศัยอยู่ในชนบท หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จำเป็นต้องมีพิธีกรรมเกี่ยวข้องทั้งก่อนการรักษาและหลังการรักษา อุปสรรคที่สำคัญที่สุดของหมอพื้นบ้าน พบว่า สมุนไพรหายากและราคาแพง รูปแบบการรักษาของหมอพื้นบ้านจากข้อมูลพบว่า มีผู้มารับการรักษาที่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ทั้งในและนอกพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ส่วนใหญ่ผู้ป่วยจะมารับการรักษาที่บ้านของหมอพื้นบ้าน และหมอพื้นบ้านที่ให้การรักษากลับมาสมุนไพรทั้งหมด แรงจูงใจในการเป็นหมอพื้นบ้าน ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษ และมีการปฏิบัติหรือข้อเคล้า สอดคล้องกับการศึกษาของ Singhakul (2019) กล่าวถึง องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านอีสานส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือญาติพี่น้องในครอบครัว และในขั้นตอนการรักษา ผู้ป่วยจะต้องตั้งค้ายหรือแต่งขันธ 5 เพื่อบูชาครู หมอจะต้องบอกกล่าวถึงข้อปฏิบัติในการรับประทานอาหารและการปฏิบัติตัว ซึ่งตามความเชื่อของหมอพื้นบ้านเชื่อว่า การให้ผู้ป่วยละเลงอาหาร การปฏิบัติตามคำแนะนำจะทำให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วยได้

การอธิบายสาเหตุ การวินิจฉัยโรคและสรุปอาการของหมอพื้นบ้านจะอาศัยองค์ความรู้ที่ได้สืบทอดกันมาและการสังเกตประสบการณ์โดยอธิบายว่าสาเหตุของการเกิดไข้หามกไม่เกิดจากฤดูกาลเปลี่ยนจากฤดูหนาวเข้าสู่ฤดูร้อน หรือฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว ทำให้ผู้ป่วยมีไข้สูง มือเท้าเย็น นอนซิม ปวดตามร่างกาย และมีผื่นขึ้น สอดคล้องกับการสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน กรณีศึกษาไข้หามกไม่ (Keinhom, 2009) ซึ่งอธิบายว่า เป็นไข้พิษที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดู หรือในช่วงที่มีผลไม้ออกมาก ๆ หมอพื้นบ้าน เชื่อว่าโรคนี้เกิดจากเชื้อโรคที่อยู่ในดินซึ่งฟุ้งกระจายขึ้นสู่อากาศในช่วงที่ฝนตกใหม่ๆ หรือในช่วงที่กำลังจะหมดฝน จะทำให้เชื้อโรคเกิดการหมักหมม เกิดเป็นไข้หามกไม่ ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ 1) ไข้

หมากไม้้น้อย จะมีลักษณะเหมือนใช้หวัด มีตุ่มแดง ๆ ตามร่างกาย ส่วนมากจะเกิดกับเด็กมีลักษณะคล้ายไข้หัดในปัจจุบัน และ 2) ใช้หมากไม้ใหญ่ ทำให้มีอาการปวดตามข้อ เบื่ออาหาร ถ้ารักษาไม่ถูกวิธีอาจทำให้เสียชีวิตได้ นอกจากนี้เมื่อเทียบกับอาการตามคัมภีร์ใช้ของแพทย์แผนไทยในคัมภีร์ตักศิลา ที่กล่าวถึงไข้พิษไข้กาฬ อาการของไข้หมากไม้คล้ายกับอาการของไข้รากสาด คือ ทำให้ตัวร้อน มือเท้าเย็น ปวดศีรษะ เชื้อมมัว มีเม็ดผุดขึ้นตามร่างกาย (The Rehabilitation Foundation for Thai Traditional Medicine and Ayurved Thamrong School, 2007) แต่อย่างไรก็ตามการเทียบเคียงหรือตรวจสอบว่าเป็นไข้ชนิดใดนั้น ควรมีการศึกษาในการทดลองทางห้องปฏิบัติการต่อไป นอกจากนี้กระบวนการรักษาโรคไข้หมากไม้ของหมอพื้นบ้านในจังหวัดศรีสะเกษมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ผนวกกับบริบทของจังหวัดศรีสะเกษที่มีความเชื่อหรือศรัทธาในภูมิปัญญาหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ที่สามารถดูแลหรือเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางกายและใจให้กับคนในหมู่บ้านหรือชุมชนของตน โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการดูแลสุขภาพของ 4 กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัด ถึงแม้ว่าจากการศึกษาภูมิปัญญาที่รักษาส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว โดยมีความเชื่อว่า ต้องรักษาอาการนี้กับหมอพื้นบ้านเท่านั้น จึงจะหายได้ สอดคล้องกับการศึกษาของหมอพื้นบ้านในเขตภาคอีสานที่ส่วนใหญ่พบในกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ยังปรากฏได้มีการรักษาอาการไข้หมากไม้ดำรงอยู่ เช่น หมอยาพื้นบ้านในจังหวัดกาฬสินธุ์ และตำรายาลาว ที่ถูกบันทึกในเอกสารโบราณของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (Sumungkaset & Nantasri, 2016; Wannaudorn, 2017)

การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคไข้หมากไม้ของหมอพื้นบ้าน จากการศึกษา พบว่า มีทั้งหมด 22 ชนิด 16 วงศ์ ซึ่งสมุนไพรที่มีสรรพคุณรักษาอาการไข้ตามคำบอกเล่าของหมอพื้นบ้านตรงกับสรรพคุณตามตำราเภสัชกรรมไทย รสยาส่วนใหญ่จะเป็นรสเย็น รongลงมาจะเป็นรสขมและรสฝาด สอดคล้องกับทฤษฎีการแพทย์แผนไทยที่กล่าวไว้ว่า เมื่อผู้ป่วยมีอุณหภูมิในร่างกายสูงหรือมีไข้ รสยาที่ใช้ในการรักษาจะต้องมีรส ขม จืด และเย็น เพื่อเป็นการลดความร้อน (ธาตุไฟ) ให้กับร่างกาย และรสขม มีสรรพคุณในการรักษาไข้โดยตรง ส่วนรสฝาด มีสรรพคุณช่วยสมานแผลหรือตุ่มคันที่เกิดขึ้นตามผิวหนัง (Art of healing, 1998) สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ซ้ำกันมากที่สุด คือ จันทน์แดง และจันทน์ขาว ซึ่งเมื่อศึกษาดำรับยาไทยแก้ไข้ในบัญชียาหลักแห่งชาติ พบว่า มีสมุนไพรดังกล่าวปรากฏในตำรับยาและเป็นตัวยาหลักในตำรับยา เช่น ตำรับยาเขียวหอม มีสรรพคุณบรรเทาอาการไข้ พิษหัด อีสุกอีใส ตำรับยาจันทน์สีลา สรรพคุณบรรเทาอาการไข้ตัวร้อน ไข้เปลี่ยนฤดู และตำรับยาประสะจันทน์แดง สรรพคุณบรรเทาอาการไข้ตัวร้อน (ไข้พิษ) แก้อ่อนในกระหายน้ำ (National Drug Information, 2020)

เมื่อศึกษาค้นคว้า ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ พบว่า ส่วนใหญ่มีฤทธิ์ลดไข้ ฤทธิ์ด้านการอักเสบ ฤทธิ์ต้านเชื้อมาลาเรีย ฤทธิ์ต้านแบคทีเรีย ซึ่งสอดคล้องกับสรรพคุณที่หมอพื้นบ้านระบุและตำราเอกสารทางแพทย์แผนไทย เช่น จันทน์แดง เมื่อนำแก่นมาสกัดพบว่าสามารถลดไข้จากการทดลองในหนูที่ถูกเหนี่ยวนำให้เป็นไข้ได้ (Reanmongkol, et al.,2003) และสารสกัดอาจมีฤทธิ์ด้านการอักเสบเฉียบพลันจากการเหนี่ยวนำให้เกิดการบวมของใบหูหนู การบวมของอุ้งเท้าหนู และมีฤทธิ์ระงับปวดในการเหนี่ยวนำความปวดด้วยกรดอะซิติกและความร้อน และสามารถลดอุณหภูมิร่างกายของหนูที่มีอุณหภูมิสูงจากการเหนี่ยวนำด้วยยีสต์ (Nanna, et al,2017) แต่อย่างไรก็ตาม มีสมุนไพรบางตัวที่ยังไม่มีการทดสอบฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา จึงมีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษา เพื่อเป็นข้อมูลยืนยันทาง

วิทยาศาสตร์ในการใช้สมุนไพรรักษาโรคไข้หัดหมาไม่ของหมอพื้นบ้านให้มีความน่าเชื่อถือและพัฒนาเป็นตำรับรักษาโรคต่อไป

### สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาหมอพื้นบ้านในจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนใหญ่หมอพื้นบ้านอธิบายสาเหตุ วิธีการรักษา รวมทั้งกระบวนการรักษา ด้วยยาสมุนไพรในตำรับมีความคล้ายคลึงกัน อาจเนื่องมาจากว่าหมอพื้นบ้านสืบทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน คือกลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีการอธิบายสาเหตุของโรคเกิดจากเชื้อโรคหรือสิ่งหมักหมมตามธรรมชาติ ที่วิถีชีวิตของคนอีสาน จะอาศัยอยู่กับท้องทุ่งนา ส่วนวิธีการรักษาหมอพื้นบ้านจะมียาชุม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของหมอพื้นบ้านอีสาน เมื่อคนในครอบครัวหรือชาวบ้านเจ็บป่วย จะอาศัยห้อยยาแล้วฝนกับน้ำสะอาดให้ผู้ป่วยดื่ม ซึ่งเป็นวิธีที่เรียบง่าย นอกจากนี้ พบว่ามีสมุนไพรที่ใช้ซ้ำกันและตำรับยาสมุนไพรมีความคล้ายคลึงกัน รวมทั้งมีความคล้ายคลึงกับการศึกษาตำราทางการแพทย์แผนไทยด้วย ดังนั้นการศึกษาค้นคว้านี้ถือเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นเพื่อมิให้สูญหายไป แต่อย่างไรก็ตามควรมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เพื่อยืนยันถึงประสิทธิผลของตำรับยาต่อไป

### ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ควรมีการศึกษากับผู้ป่วยที่ได้รับการรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน เพื่อเป็นกรณีศึกษาตามผลการรักษา
2. ควรศึกษาสัดส่วนหรือน้ำหนักสมุนไพรในแต่ละตำรับให้ชัดเจน
3. ทดสอบประสิทธิผลของตำรับยาในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งการใช้ในระดับคลินิกเพื่อให้เกิดการพัฒนาตำรับยาในการรักษาโรคต่อไป

### กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณหมอพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ทั้ง 9 ท่าน ที่อนุเคราะห์ถ่ายทอดองค์ความรู้กับให้คณะผู้วิจัยและสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดศรีสะเกษ ที่ได้กรุณาให้รายชื่อหมอพื้นบ้านในการศึกษาค้นคว้านี้



## References

- Art of healing. (1998). Remedies. In Textbook of Thai pharmaceutical. Office of the Permanent Secretary, Ministry of Public Health. (In Thai)
- Bureau of Epidemiology, Department of Disease Control, Ministry of Public Health. (2015). *Guidelines dangerous communicable disease and communicable disease under surveillance for Communicable Diseases Act, B.E. 2015*. Retrieved 29 June 2021 from [http://odpc8.ddc.moph.go.th/upload\\_epi\\_article/dWoQeKhEGHvLqR1IfCYF.pdf](http://odpc8.ddc.moph.go.th/upload_epi_article/dWoQeKhEGHvLqR1IfCYF.pdf). (In Thai)
- Horata N, Suttirat S, Panpanich T, Siriphon A, Navaprayoonvach B, Suwanwisolkij N, et al. (2017). In vitro antimalarial activity and cytotoxicity of 20 ethanolic crude extracts from Thai herbs against Plasmodium falciparum TM267. *Songklanagarind Medical Journal*, 35(2).109-120. (In Thai)
- Itharat, A., Reuangnoo, S., Panthong, S., Sangrapee, C.,Khantham, S., Chatsuwan, J., Sinsomboon, A. (2010). Antimicrobial and cytotoxic activities of five Thai plants used as antipyretic drug. *Planta Medica*, 76(12).
- Kannaiyan, M., Manuel, VN., Raja,V., Thambidurai, P., Mickymaray, S., Nooruddin.T. (2012). Antimicrobial activity of the ethanolic and aqueous extracts of *Salacia chinensis* Linn. against human pathogens. *Asian Pacific Journal of Tropical Disease*, 2(1).416-420.
- Keinhom, U. (2009). Clarification traditional medicine in palm manuscript, Northeastern Thailand: Mak Mai fever case study. Faculty of Science, Mahasarakham University. Bangkok: Usa Printing. (In Thai).
- Kulsomboon, S. (2012). Current situations and development in Thai indigenous medicine Thailand. Nonthaburi: The Agricultural Co-operative Federation of Thailand Ltd;. (In Thai).
- Kuo, P.C., Damu, A.G., Lee, K.H., Wu,T.S.(2004). Cytotoxic and antimalarial constituents from the roots of *Eurycoma longifolia* Biorg. *Bioorganic & Medicinal Chemistry*, 12(3).537-544.
- Mandal, S.K., Pal, H., Pal,I., Bose,S.(2018). Biological Potential of *Elephantopus scaber* Linn. *International Journal of Pharmaceutical Sciences Review and Research*, 50(2).130-134.
- Meerungrueang , W & Panichayupakaranant, P.(2014). Antimicrobial activities of some Thai traditional medical longevity formulations from plants and antibacterial compounds from *Ficus foveolata*. *Pharmaceutical Biology*, 52(9).1104-1109.
- Namsa, N.D., Tag, H., Mandal, M., Kalita, P., Das, A,K. (2009). An ethnobotanical study of traditional anti-inflamatory plants used by the Lohit community of Arunachal Pradesh, India. *Journal of Ethnopharmacology*, 125.234-245.

- Nanna, U., Chiruntanat, N., Jaijoy, K., Rojsanga, P., Sireeratawong, S.(2017). Effect of *Thunbergia laurifolia* Lindl. extract on anti-inflammatory, analgesic and antipyretic activity. *The Journal of the Medical Association of Thailand*, 100(5).98-106.
- National Drug Information. (2020). National List of Essential Medicine. Retrieved 1 July 2021 from [http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2563/E/254/T\\_0003.PDF](http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2563/E/254/T_0003.PDF). (In Thai).
- Ngampetch, P. (2009). Acute Undifferentiated Febrile illness in Sisaket Hospital. *Medical Journal of SiSaket Surin Burirum Hospital*, 24(1). 209-217. (In Thai)
- Nirmal, N, P & Panichayupakaranant, P (2015). Antioxidant, antibacterial, and anti-inflammatory activities of standardized brazilin-rich *Caesalpinia sappan* extract. *Pharmaceutical Biology*, 53(9).1339-1343.
- Reanmongkol, W., Subhadhirasakul, S., Bouking,P. (2003). Antinociceptive and antipyretic activities of extracts and fractions from *Dracaena loureiri* in experimental animals. *Songklanakarin Journal of Science and Technology*, 25(4).467-476. (In Thai)
- Singhakul, C., Klomkleaw., A., Jantasen., P. (2019). Folk Knowledge of Hemorrhoids Treatment in Sisaket Province. *Journal of Thai Traditional and Alternative Medicine*, 17(3), 457-487. (In Thai).
- Sithisarn, P., Rojsang, P., Sithisarn, P., Kongkiatpaiboon, S (2015). Antioxidant Activity and Antibacterial Effects on Clinical Isolated *Streptococcus suis* and *Staphylococcus intermedius* of Extracts from Several Parts of *Cladogynos orientalis* and Their Phytochemical Screenings. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*,1-8.
- Sumungkaset, A & Nantasri, C. (2016). Knowledge and wisdom of folk healers in Namon district, Kalasin Province. *Journal of the Thai Library Association*, 9(2), 87-104. (In Thai)
- The Rehabilitation Foundation for Thai Traditional Medicine and Ayurved Thamrong School. (2007). Thai Traditional Medical Textbook: Paet-Ta-Ya-Saat-Song-Kror, conservative edition. Bangkok: Mahidol University. (In Thai)
- Wannaudorn, S. (2017). Ancient medicine textbooks of Lao : the Recording Format and Strategies of Presentation. *Chophayom Journal*, 28(2), 37-47. (In Thai)